

COVID-19 PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ TURİZM SAHƏSİNİN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ VƏ İLKİN İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİ

Saqib Yaşar oğlu Məmmədov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertantı

Xülasə

Məqalədə koronavirus (COVID-19) pandemiyasının turizm sahəsinə təsiri beynəlxalq və ölkə miqyasında təhlil edilmişdir. Turizmin xalqların rifahında oynadığı rol nəzərdən keçirilmiş və koronavirus pandemiyasının turizm sahəsinə təsirinin azaldılmasında qlobal miqyasda koordinasiya fəaliyyətinin zəruriliyi vurğulanmışdır. Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunan statistik göstəricilər əsas götürülərək postpandemiya dövründə turizm sahəsinin müasir çağırışlar əsasında, eyni zamanda sosial məsuliyyət yönümlü və rəqəmsallaşma istiqamətində inkişaf etdirilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir. Həmçinin, pandemiya dövründə də turizm sahəsinə təsir edəcək halların qarşısının alınması və bu istiqamətdə çevik idarəetmə mexanizminin yaradılmasının əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Açar sözlər: *turizm sahəsi, COVID-19 virusunun turizmə təsiri, səyahət məhdudyyətləri, vaksinasianın turizm sahəsinə təsiri, postpandemiya dövründə turizm*

Giriş

Turizm insanların daimi yaşayış yerindən müəyyən məqsədlərlə digər ərazi, rayon, şəhər və ölkəyə getməsidir. Turizm əksər ölkələrdə iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olmaqla mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Turizm sahəsindən əldə olunan valyuta, dövlət xərclərini maliyyələşdirməyə, həmçinin ehtiyac duyulan sahələrə investisiya yönəltməyə xidmət edən mənbə rolunu oynayır. Sektor, gənclərə və qadınlara fürsət vermək, təbiəti qorumaq və təbliğ etməyə yardım də daxil olmaqla, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə töhfə vermək qabiliyyətinə malik olan “2030-cu ilədək davamlı inkişaf sahəsində Gündəlik” adlı sənədin icrası istiqamətində əsas hərəkətvərici sahələrindən biridir. [2]

COVID-19 pandemiyasına qədər səyahət və turizm dünya iqtisadiyyatının ən gəlirli və rifah təmin edən sahələrindən birinə çevrilmiş, qlobal ÜDM-in 10 %-ni və dünyada 320 milyondan çox iş yerini təşkil etmişdir. 1950-ci ildə cəmi 25 milyon insan xarici səfərlərə çıxdığı halda 2019-cu ilə qədər bu rəqəm 1,5 milyard nəfərə qədər artmışdır. [3]

Turizm sahəsi eyni zamanda iqtisadiyyatın ən həssas sahəsi olmaqla baş verən hadisə və proseslərə daha çevik reaksiya verir. Bu sahə yarandığı vaxtdan başlayaraq müxtəlif xəstəliklərin, epidemiyaların, müxtəlif qrip növlərinin ən ağır zərbələrini yaşamışdır. 1997 və 2008-ci illərdə qlobal maliyyə böhranı, 2003-cü ildə SARS epidemiyası, müxtəlif sosial iğtişaşlar və zəlzələlər də daxil olmaqla böyük böhran hadisələrinin kütləvi mənfə nəticoləri qeyd edə bilərik. Buna baxmayaraq, sadaladığımız hadisələrin heç birinin 2019-cu ildə Çində meydana gələn və 2020-ci il 11 mart tarixində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən pandemiya elan edilən COVID-19 virusu qədər dağıdıcı təsirləri olmamışdır. Dünya COVID-19 pandemiyası ilə birlikdə misli görünməmiş ağır sağlamlıq, sosial və iqtisadi vəziyyətlə üzləşdi və bu dünya turizmində kəskin geriləməyə səbəb oldu. Pandemiya 2020-ci ildə turizm və ondan asılı olan milyonlarla insan üçün iqtisadi fəlakət gətirmiş, altı onillik davam edən fəvqəladə artımdan sonra, sahə COVID-19 pandemiyası ilə demək olar ki, tamamilə dayanmışdır.

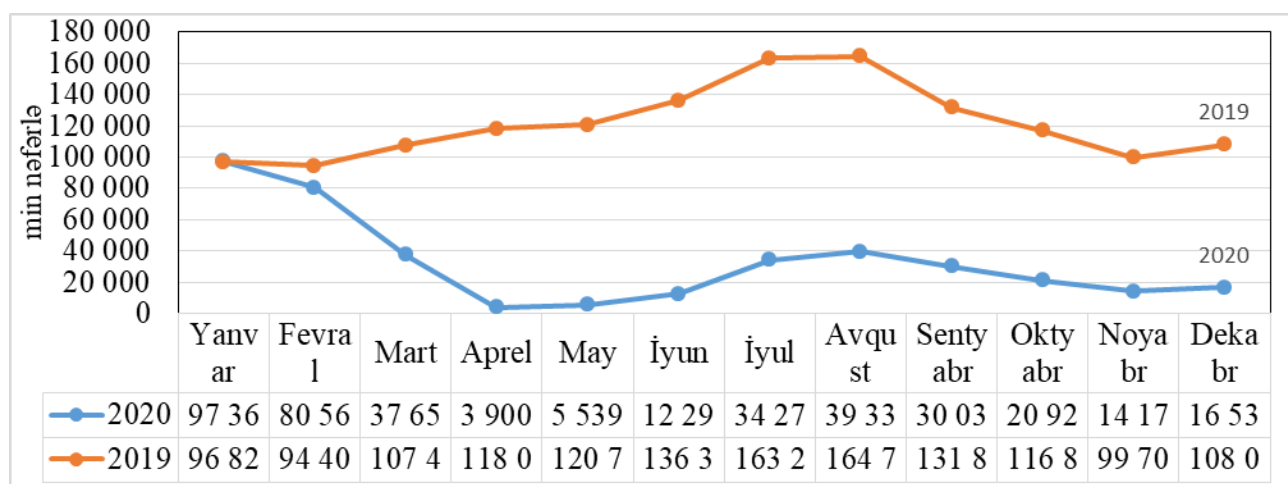
Pandemiyanın təsir gücünü azaltmaq üçün tətbiq edilən qapanmalar nəticəsində beynəlxalq turist aktivliyi 1990-cı ildən bəri görünməmiş səviyyəyə qədər azalmışdır. Böhran dünya

iqtisadiyyatına təxminən 4 trilyon ABŞ dollarına başa gəldi və 100 milyondan çox birbaşa turizm işini riskə atdı. 2020-ci ildə beynəlxalq turist səyahətlərinin sayı əvvəlki ilə nisbətən 74 % azaldı [5]

Dünya Turizm və Səyahət Şurasının (WTTC) "Oxford Economics" ilə birlikdə 185 ölkədə və dünyanın 25 coğrafi və ya iqtisadi regionunda pandemiyanın turizmə təsirini əhatə edən və 2020-ci il məlumatlarını özündə əks etdirən ənənəvi hesabat hazırladı. Hesabatda qeyd edilir ki, turizm sənayesinin dünya ÜDM-inə töhfəsi 2019-cu ildə 10,4 % təşkil etmişdisə, 2020-ci ildə bu göstərici koronavirus pandemiyası səbəbi ilə 5,5 %-ə enmişdir. 2019-cu ildə turizmin qlobal iqtisadiyyata verdiyi töhfə 10,4 % və ya 9,2 trilyon ABŞ dolları idi. 2020-ci ildə bu sahənin təxminən 4,5 trilyon ABŞ dolları itirməsi nəticəsində onun qlobal ÜDM-ə töhfəsi 49 % azaldı [6]

Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatına görə pandemiya əvvəl beynəlxalq turizm, o cümlədən onun birbaşa və dolaylı təsirləri dünyada hər dördüncü yeni iş yerini və bütün iş yerlərinin 10,6 %-ni (334 milyon) təşkil edirdi. 2019-cu ildə turistlər səyahətləri zamanı 1,7 trilyon ABŞ dolları xərcləyiblər ki, bu da beynəlxalq ixracatın təxminən 7 %-ni və xidmət ixracatının 27,4 %-ni təşkil edir. 2020-ci ildə turistlərin öz ölkələri üzrə səyahət üçün xərcləri 45 %, xarici səyahət xərcləri isə təxminən 70 % azalmışdır. [4]

Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (ICAO) tərəfindən COVID-19 virusunun mülki aviasiyaya ən son iqtisadi təsir təhlili, ümumilikdə 2020-ci ildə qlobal sərnəşin axınının 2019-cu ildəki 4.5 milyard nəfərlə müqayisədə 60 % və ya 2.7 milyard azaldığını göstərir. Bu, qlobal hava səyahətlərinin 2003-cü il səviyyəsinə qədərə geriləməsi deməkdir. Pandemiyanın yayılmasının qarşısı almaq üçün uçuşların məhdudlaşdırılması hava yolları şirkətlərini böyük maliyyə itkiləri ilə qarşı-qarşıya qoydu. Bu göstəricidə 2020-ci ildə 32 % itki ilə Asiya/Sakit Okean regionunu Avropa regionu (27 %) və Şimali Amerika regionu (24 %) izləmişdir. Qurumun hava nəqliyyatının idarəetmə strukturunun hesablamaları göstərir ki, 2020-ci ildə hava limanları və hava nəqliyyatı xidməti təminatçıları müvafiq olaraq 115 milyard ABŞ dollar və 13 milyard ABŞ dolları itiriblər [6]

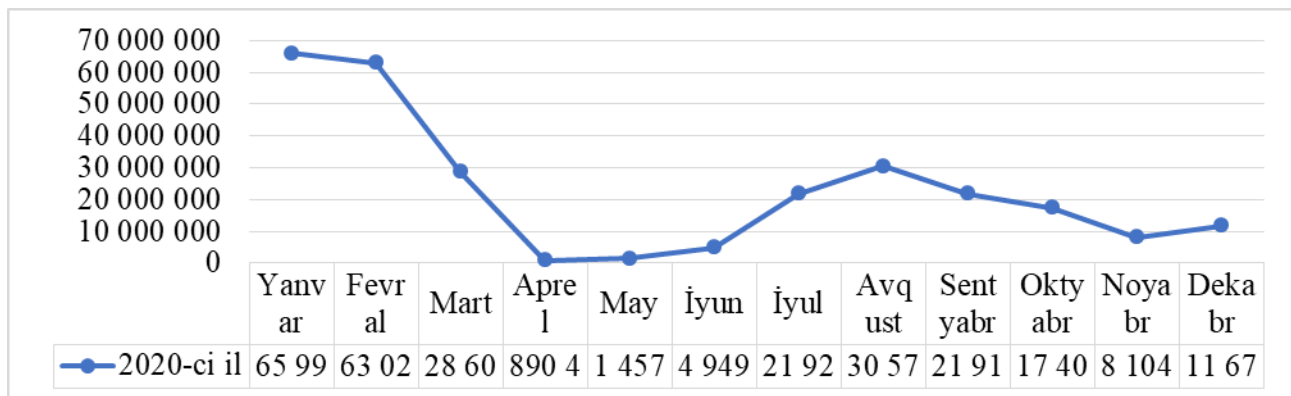
Qrafik 1. Beynəlxalq turist səyahətlərinin illər üzrə müqayisəsi
(Ümumdünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Koronavirus pandemiyası səbəbidən səyahət məhdudiyyətləri yüksək olaraq qaldığı üçün turistlərin sayı 2021-ci ilin yanvar-may aylarında 2019-cu il pandemiya ilinin eyni dövrü ilə müqayisədə 85 % və ya 2020-ci ilə nisbətən 65 % azalıb. Bu kəskin azalma, 2020-ci ilin eyni beş ayı ilə müqayisədə təxminən 147 milyon nəfər və ya 2019 ilə müqayisədə 460 milyon nəfər beynəlxalq turist itkisini ifadə edir.

Bölgələrə görə Asiya və Sakit Okean ölkələri 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 2021-ci ilin ilk beş ayında beynəlxalq turist sayında 95 % azalma ilə ən böyük enişi davam etdirmişdir. Onu Yaxın Şərqi regionu (-83 %), Afrika regionu (-81 %) izləmişdir. Amerika regionu (-72 %) nisbətən daha kiçik bir azalma nümayiş etdirmişdir. [4]

Avropa regionu turizm baxımından beynəlxalq səyahətçilər üçün əsas istiqamətlərdən biridir. Səyahət və turizm sənayesi aid olduğumuz qitənin – Avropa qitəsi ölkələrinin iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumdünya Turizm Təşkilatı Avropa İttifaqı dünyanın əsas regional turizm destinasiyası kimi qiymətləndirir. Turizm sahəsi 2018-ci ildə Avropa İttifaqı iqtisadiyyatına təxminən 782 milyard avro birbaşa töhfə vermişdir. Dünya turizm gəlirlərinin 40 %-i Avropa qitəsinin payına düşür. Pandemiya qədər dünya üzrə turistlərin 50 %-dən çoxu və turizm fəaliyyətlərinin təxminən 48 %-i Avropa bölgəsinin payına düşmüş və Ümumdünya Turizm Təşkilatının hesablamalarına görə dünyanın ən çox ziyarət edilən bölgəsi statusunu qazanmışdır. Bu isə qitəni səyahət və turizm sənayesinin, mədəni və sosial-iqtisadi tərəqqinin əsas daşıyıcına çevirmişdir.

Pandemiya AI iqtisadiyyatında da dərin mənfi izlər yaratmışdır. COVID-19 pandemiyasının başlanğıcında, demək olar ki, bütün üzv ölkələr vacib olmayan səyahətlərdə məhdudiyət tədbirləri tətbiq etməyə başladılar. Sərhədlər bağlandı və Şengen bölgəsi daxilində sərhədlərdə nəzarət bərpa edildi. Bu, milyonlarla Avropa vətəndaşının səyahət edə bilməməsi demək idi [7].

Qrafik 2. Avropa İttifaqında 2020-ci ildə aylar üzrə hava yolu ilə sərnişin daşımaları, *nəfərlə* (Avropa İttifaqının Statistika İdarəsinin (Eurostat) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə bağlı yaranmış vəziyyət digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da turizm sahəsinə təsirsiz ötürməmiş, 2020-ci ilin mart ayından başlayaraq bu sahədə də tənəzzül başlamışdır. Koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısını almaq üçün Azərbaycanla qonşu ölkələr arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi nəticəsində turizm sahəsində geriləmələr qaçılmaz olmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin sayı 2019-cu ildə 17464,3 min nəfər olduğu halda, 2020-ci ildə 4028,3 min nəfər olmuşdur. Azərbaycana gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkələr üzrə sayı 2019-cu ildə 3170373 nəfər olmuş, bu göstərici pandemiyanın təsiri nəticəsində 2020-ci il ildə 795722 nəfərə qədər azalmışdır. Pandemiya ilə əlaqədar qapanmalar turizm yollarının sayının kəskin azalması ilə nəticələnmişdir. 2019-cu ildə səyahət agentlikləri və turoperatorlar tərəfindən qrup və fərdi halda satılmış turizm yollarının sayı 63885 ədəd olmuşdursa, 2020-ci ildə bu göstərici 5342 ədəd təşkil etmişdir. [4]

Qrafik 3. COVID-19 pandemiyasının Azərbaycanda fəaliyyət göstərən səyahət agentlikləri və tur operatorların sayına təsiri, *ədədlə*

(Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Bu ilin yanvar ayının sonundan etibarən isə ölkəmizdə turizm sahəsində dirçəlmə müşahidə olunmağa başlanıb. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2021-ci il 16 yanvar tarixli “Xüsusi karantin rejiminin müddətinin uzadılması və sərtləşdirilmiş karantin rejimində tətbiq edilən bəzi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması barədə” qərarına əsasən şəhərlərarası və rayonlararası hərəkətin bərpa olunması daxili turizm xidmətlərindən istifadəyə birbaşa təsirini göstərdi. Bölgələrdə yerləşən hotellərə və istirahət mərkəzlərinə üz tutan vətəndaşların sayı artdı. Təkcə cari ilin mart ayı ilə ötən ilin müvafiq dövrünün müqayisəsi daxili turist səfərlərinin sayının 21 faizdən daha çox olmasını deməyə əsas verir.

Nazirlər Kabinetinin 26 may 2021-ci il tarixli “Xüsusi karantin rejiminin müddətinin uzadılması və bəzi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlər barədə” qərarına əsasən isə 2021-ci il 31 may tarixindən ölkənin şəhər və rayonlarından yerüstü və hava nəqliyyatı ilə sərnəşin daşımalarının bərpa olunması isə daxili turizmin yay mövsümündə daha da canlanmasına səbəb oldu.

Ölkə rəhbərliyinin turizm sahəsinə xüsusi diqqəti və bu sahədə aparılan düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətinin davam etdirilməsi postpandemiya dövrü üçün də turizmin sürətlə bərpasına nail olunacağını deməyə əsas verir.

Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə şanlı ordumuzun Böyük Zəfəri, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi və ölkənin ərazi bütövlüyünün yenidən bərpa olunması sözsüz ki, qarşıdakı illərdə iqtisadiyyatla bərabər, turizmin də inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır. Çünki düşməndən təmizlənən torpaqlarda turizm potensialı kifayət qədər böyükdür. Füzuli, Şuşa, Kəlbəcər, Zəngilan və Laçın rayonları bu baxımdan xüsusi diqqət çəkir. Turizm potensialı kifayət qədər önəm daşıyan və dünyanın ən qədim insan məskənlərindən sayılan Azıx mağarası isə Füzuli rayonu ərazisində yerləşir. Bundan başqa, Kəlbəcərin İstisuyu, tarixin müxtəlif zamanlarında inşa edilən qalalar, kilsə, məscid və digər mədəni-tarixi abidələr bu rayonların turizm imkanlarını kifayət qədər artırır. Şuşa şəhərinin isə nəinki Qarabağın, bütövlükdə Azərbaycanın, gələcək illərdə isə İslam və türk dünyasının mədəniyyət mərkəzi statusu qazanacağı heç bir şübhə doğurmur. Hazırda dünya turistlərinin diqqətini Azərbaycana cəlb etmək üçün müxtəlif istiqamətdə fəal işlər görülür. [1]

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2021-ci ilin yanvar-iyun ayları ərzində turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində yaradılmış əlavə dəyər 397,1 milyon manat təşkil etmiş, ölkə mehmanxanalarında keçirilmiş gecələmələrin sayı 2020-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 18,6 faiz artaraq 694,7 min olmuşdur. [4]

2021-ci ilin yanvar-iyun aylarında mehmanxanaların gəlirləri 2020-ci illin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 25,2 % artaraq 90,1 milyon manat təşkil etmişdir ki, onun da 61,1 %-i nömrələrin (otaqların) təqdim olunması üzrə xidmətlərdən, 28,3 %-i ictimai iaşə xidmətlərindən, 2,0 %-i

müalicə və sağlamlıq xidmətlərindən, 8,6 %-i isə digər xidmətlərin göstərilməsindən əldə edilmişdir. [4]

Dünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) son məlumatlarına görə, vaksinasianın qloballaşması və təhlükəsiz səyahət üçün imkanların artması, önümüzdəki həftə və aylarda beynəlxalq hərəkətiliyin əhəmiyyətli artması gözlənilirdi. Lakin virusun ortaya çıxan yeni variantları səyahət məhdudiyyətlərinin asanlaşdırılması və aradan qaldırılmasına çətinlik törədir. Buna əlavə olaraq, ayrı-ayrı ölkələrdə test xərcləri, təyinat yerlərində mövcud olan qaydalar üzərində koordinasiya və aydınlığın olmaması, məhdud beynəlxalq əməkdaşlıq, virusun mutasiyası və yeni ştamplarının yayılması ilə bağlı qeyri-müəyyənlik, vaksinlərin bölüşdürülməsində mövcud olan ədalətsizlik bərpa prosesinin ləngidir. Digər bir problem isə böhranda olan turizm sahəsinin postpandemiya dövründə turist axınına hansı səviyyədə cavab verə biləcəyidir. Turizm biznesinin mövcud böhrandan “sağ çıxmağını” təmin etmək üçün müasir çağırışlar fonunda öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ölkələrin qarısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ölkəmizdə vaksinasia prosesi yüksək tempə davam etməkdədir və bu bizə turizm sahəsinin bərpa prosesini sürətləndirməyə imkan verəcəkdir. Lakin ictimai-iaşə və xidmət sektorlarında fəaliyyət göstərən subyektlər sağlamlığa dair təhlükəsizliyi gücləndirmək və ölkədə qəbul edilmiş karantin qaydalarına riayət etməklə prosesə töhfə verməlidirlər. Dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlər ilə səhiyyə qurumları arasında sıx qarşılıq əlaqə yaradılmalıdır.

Dünya gələcəkdə ola biləcək böhranlardan sığortalanmayıb. Nəzərə alaq ki, pandemiya öncə, yəni 2019-cu ildə dünyada turist səyahətləri ən yüksək səviyyə çatmışdı. Həm də belə bir fikir də formalaşır ki, turizmin inkişafı iqtisadi fayda gətirməklə bərabər, epidemiyaların daha tez yayılmasını da qaçılmaz edir. COVID-19 pandemiyasından dərslər və virusun yayılmasını idarə etmək üçün görülən tədbirlər çoxdur. Bu böhran artıq iş tərzinin güclü və zəif tərəflərini ortaya qoydu və insanların daha böyük fayda üçün bir araya gələ biləcəyini göstərdi.

Dünya Turizm və Səyahət Şurası COVID-19 virusundan çıxarılan nəticələr, indiyə qədər alınan dərsələr və bunların gələcək böhranlara hazırlaşmaq üçün necə istifadə oluna biləcək barədə aşağıdakı tövsiyələri hazırlamışdır.

- Əməkdaşlıq və koordinasiya böhran idarəçiliyinin ayrılmaz hissəsidir.
- Tərəfdaşlıq əsasdır.
- İnsanlığa diqqət etmək lazımdır.
- Hökumətin dəstəyi böhranın idarə edilməsi və bərpası üçün əsasdır.
- Çevik sistemlər daha elastik olur.
- Bütün maraqlı tərəflərlə inam yaratmaq davamlı bir fəaliyyət olmalıdır.
- Sağlamlıq və gigiyena yeni normadır.
- Səyahət və turizmin geniş təsiri qaçınılmazdır.
- Davamlılıq bizim ümumi məsuliyyətimizdir.
- Sağlam və firavan bir həyat üçün ruh sağlamlığı vacibdir.
- Ev həmişə “təhlükəsiz yer” deyil.
- Böyük miqyaslı rəqəmsal qavrama mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bayramov V.İ. Turizm sektorunun inkişafı prioritet istiqamətdir [Elektron resurs] // Xalq qəzeti, 2021, 20 iyun URL: <https://www.xalqqazeti.com>
2. Turizmin əsasları: dərslik / B.Ə.Bilalovun və G.G.Gülalievə redaktəsi ilə. Bakı: QHT nəşriyyatı, 2015, 496 s.
3. Exploring the impact of COVID-19 on tourism: transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry / Abbas J., Mubeen R., Iorember P.T. [et al.] [Elektron resurs] // Current Research in Behavioral Sciences, 2021, v.2. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666518221000206>

4. Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin fəaliyyəti haqqında [Elektron resurs] // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı, 2021, 30 iyul. URL: <https://www.economy.gov.az>. <https://www.stat.gov.az>

5. BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının (UNCTAD) rəsmi saytı: <https://unctad.org>

6. Dünya Turizm Təşkilatının rəsmi saytı: <https://www.unwto.org>.

7. Avropa İttifaqının Statistika İdarəsinin (Eurostat) rəsmi saytı: <https://ec.europa.eu>.

8. Dünya Səyahət və Turizm Şurasının rəsmi saytı: <https://wtcc.org>

S.Y.Mammadov

Mingachevir State University

candidate for PhD degree of Ganja State University

Problems of sustainable development of tourism field and preliminary economic consequences during COVID-19 pandemic

Abstract

The article analyzes the impact of the coronavirus pandemic (COVID-19) on the tourism field at international and national levels. The role of tourism in the well-being of people has been considered and the need for coordinated action on a global scale to reduce the impact of the coronavirus pandemic on tourism has been considered. Based on statistical data, reflected in the reports of international organizations, and highlighted the importance of tourism development in the post-pandemic period based on modern challenges, simultaneously in the direction of social responsibility and digitization. They also emphasized the importance of preventing situations that could affect the tourism field in the post-pandemic period, and creating a flexible management mechanism in this regard.

Keywords: tourism field, pandemic tourism, travel restrictions, postpandemic tourism, the impact of vaccination on tourism

С.Я.Мамедов

Мингячевирский государственный университет

Диссертант Гянджинского государственного университета

Проблемы продолжительного развития туристической сферы и первоначальные экономические последствия в период пандемии COVID-19

Резюме

В статье анализируется влияние пандемии коронавируса (COVID-19) на туристическую сферу на международном и национальном уровнях. Рассмотрена роль туризма в благополучии людей и подчеркнута необходимость скоординированных действий в глобальном масштабе для уменьшения воздействия пандемии коронавируса на туризм. На основе статистических данных, отраженных в отчетах международных организаций, отмечена важность развития туризма в постпандемический период на основе современных вызовов, т.е. в направлении социальной ответственности и цифровизации. Также подчеркнута важность предотвращения ситуаций, которые могут повлиять на туристическую сферу в постпандемический период, и создания гибкого механизма управления в этом отношении

Ключевые слова: туристическая сфера, влияние пандемии на туризм, ограничения на поездки, туризм в постпандемический период, влияние вакцинации на туризм

Daxil olub: 20.08.2021